

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-95>

УДК 657; 338

ШАХРАЙСТВО НА ПІДПРИЄМСТВАХ: ВИДИ, КРИТЕРІЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ

FRAUD AT ENTERPRISES: TYPES, IDENTIFICATION CRITERIA AND CAUSES OF ITS OCCURRENCE

Стецюк Ольга Ярославівна

студентка,

Національний університет «Львівська політехніка»

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-9589-3903>

Чубай Володимир Миколайович

кандидат економічних наук, доцент,

Національний університет «Львівська політехніка»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1641-1085>

Stetsiuk Olha, Chubai Volodymyr

Lviv Polytechnic National University

У статті розглянуто теоретико-концептуальні аспекти шахрайства, виокремлено критерії ідентифікації та розрізнення фінансово-економічного шахрайства від помилки та описано суть кожного критерію. Запропоновано удосконалену класифікацію видів фінансово-економічного шахрайства за допомогою якої їх можна систематизувати залежно від об'єкта та суб'єкта шахрайських дій, характеру розрахунків, способу вчинення шахрайських дій та інструментів здійснення шахрайств. Залежно від груп суб'єктів, залучених до вчинення шахрайських дій, виділено основні типи шахрайства. У статті обгрунтовано чинники виникнення шахрайства на підприємстві та удосконалено візуалізацію елементів шахрайства. Наведено статистику щодо шахрайств в Україні та світі.

Ключові слова: фінансово-економічне шахрайство, ризик, помилка, викривлення, елементи шахрайства.

The article discusses theoretical and conceptual aspects of fraud, identifies criteria for identifying and distinguishing financial and economic fraud from mistakes, and describes the essence of each criterion. With the proposed improved classification of types of financial fraud, fraud can be systematized depending on the object and subject of fraudulent actions, the nature of settlements, the method of committing fraudulent actions, and the tools used to commit fraud. The improved classification of types of financial fraud proposed in the article allows for a more detailed analysis of various aspects of fraud and their classification depending on various factors. In particular, this classification can be used to systematize types of fraud depending on the object and subject of fraudulent actions. Since fraudulent schemes in enterprises undergo constant modification due to changes in the methods of combating them and changes in legislation, for convenience in analysis, we have grouped the main fraudulent schemes according to certain characteristics. The article justifies the factors of the emergence of fraud in enterprises and improves the visualization of fraudulent elements. Among the factors and preconditions that increase the risk of financial fraud, internal and external factors can be distinguished. Internal factors include the level of effectiveness of the internal control system in the enterprise, the level of labor discipline, the organizational and legal form of the enterprise and its size, the optimality of its organizational structure, and the level of optimal distribution of management functions and powers. External factors include the economic situation in the country as a whole and the situation in the industry in which the enterprise operates, the imperfection of the existing regulatory framework that regulates the activities of the enterprise in a certain field, and so on. The article also provides statistics on fraud in Ukraine and the world, from which a conclusion can be drawn about the existence of a correlation between the level of authority of the subject of fraudulent actions and the possibility of committing fraud by them in the enterprise.

Keywords: financial and economic fraud, risk, error, distortion, elements of fraud.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення, коли прояви шахрайства є досить різноманітними, постійно удосконалюються та модифікуються його схеми, недостатня увага приділяється саме ідентифікації фінансово-економічного шахрайства на підприємстві та систематизації його основних видів. На нашу думку, сьогодні відсутній оптимальний механізм розрізнення шахрайства від помилки, що є важливим завданням зокрема й під час аудиту фінансової звітності підприємства.

Попри зростання кількості наукових праць, присвячених темі шахрайства, окремі аспекти ідентифікації шахрайства залишаються поза увагою науковців. Зокрема й досі відсутні чіткі критерії ідентифікації фінансово-економічних шахрайств на підприємствах, недостатньо досліджені чинники, що впливають на зростання ризику появи шахрайства на підприємстві, зокрема й зважаючи на постійну зміну інструментів здійснення шахрайських дій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суттєвий внесок у вивчення особливостей різних видів фінансово-економічного шахрайства на підприємствах та аналіз причин їх виникнення був здійснений Асоціацією сертифікованих фахівців з розслідування шахрайства (ACFE) у періодичних дослідженнях «Report to the Nations».

ACFE у дослідженні «Report to the Nations» [1], проведеному зокрема за результатами 2020 року, виокремлює найпоширеніші види шахрайства, до яких відносить: привласнення

активів, корупцію та фальсифікацію фінансової звітності (рис. 1).

Отже, як бачимо з вищенаведеної діаграми, протягом 2016–2020 рр. відсоток інцидентів за наведеними видами шахрайства є сталим і майже не змінювався, окрім корупції, відсоток інцидентів якої збільшився на 7,6% у 2020 р. порівняно з 2016 р. Привласнення активів є найпоширенішим різновидом шахрайства, проте в середньому найменш втратомістким (86% випадків, середні фінансові втрати становлять 100 000 \$). А шахрайські дії, пов'язані з фальсифікацією фінансової звітності, є найменш поширеними, проте в середньому з найбільшими негативними фінансовими наслідками (10% випадків, середні фінансові втрати становлять 593 000 \$) [4].

Вітчизняний автор, член АПКБУ (Асоціації професіоналів корпоративної безпеки України) – І. Шевцов [5], теж дотримується поділу корпоративного шахрайства на зазначені раніше види, проте для кожного з них визначає підвиди (рис. 2).

Однак така класифікація має низку суперечностей та характеризується неповнотою визначених різновидів шахрайства в межах вищезазначених трьох основних його видів. Зокрема шахрайство з фінансовою звітністю цей автор поділяє всього на два види, не врахувавши види викривлень, які можуть бути пов'язані з активами, зобов'язаннями, власним капіталом, рухом грошових коштів, і відповідно суттєво впливати на достовірність фінансової звітності підприємства та показ-

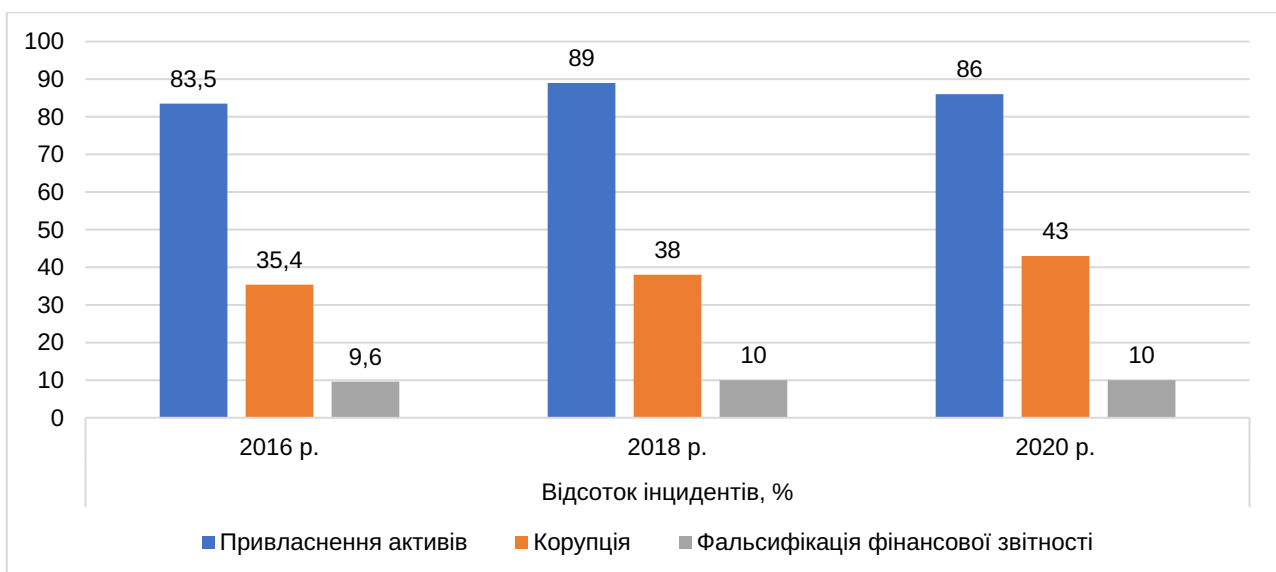

Рис. 1. Найпоширеніші види шахрайства в організаціях (підприємствах)

Джерело: сформовано авторами на основі джерел [1; 2; 3]

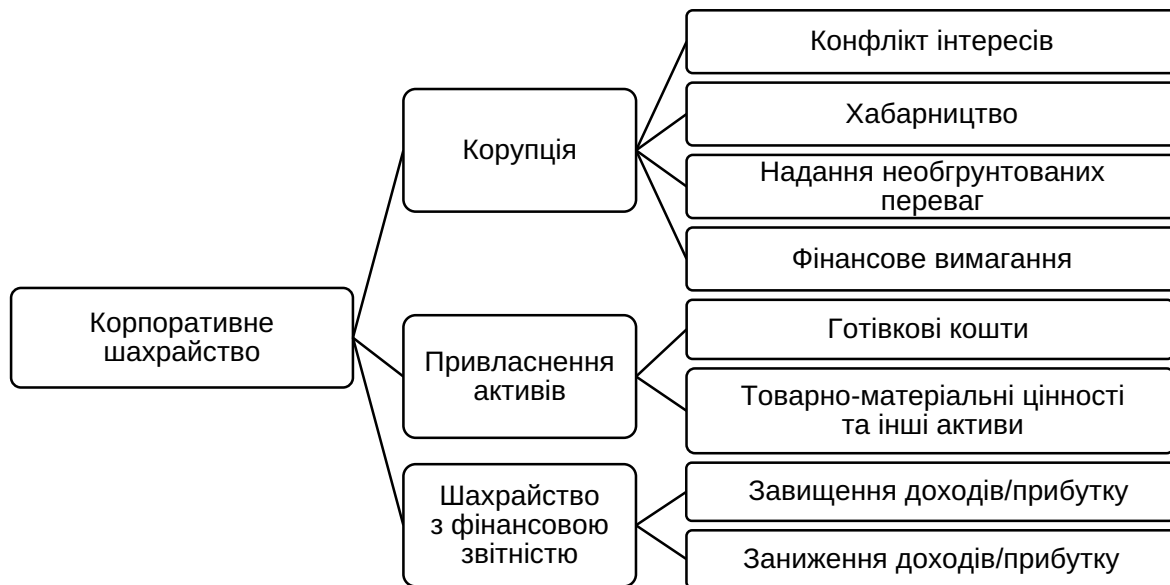

Рис. 2. Види корпоративного шахрайства

Джерело: сформовано авторами на основі джерела [5]

ники його фінансового стану. Також у класифікації на рис. 2 занадто узагальнено різновиди шахрайств, пов'язаних з привласненням активів.

Також важливими, на наш погляд, є результати Всесвітнього дослідження економічних злочинів та шахрайства, проведеного у 2020 році компанією «Pricewaterhouse Coopers». Згідно з його даними близько половини (51%) досліджених українських підприємств у 2016–2020 рр. постраждали від економічних злочинів та шахрайства і цей показник зріс у 2020 р. порівняно з 2018 р. на 3% (рис. 3). Основними видами шахрайства, через які постраждали вітчизняні підприємства, є: незаконне привласнення майна (47%); хабарництво та корупція (47%); шахрайство з боку клієнтів (31%); кіберзлочини (31%); шахрайство у закупівлях (31%) [6].

Т. Каменська досліджувала питання класифікації викривлень внаслідок фінансово-економічних шахрайств на підприємствах. Вона притримується підходу МСА 240 щодо поділу викривлень внаслідок шахрайства на два види: викривлення, що виникають у результаті шахрайства під час складання фінансової звітності та викривлення в результаті незаконного привласнення або використання активів.

Мета дослідження полягає в удосконаленні критеріїв розрізнення шахрайства від помилок, удосконаленні класифікації видів фінансово-економічного шахрайства, з метою глибинного дослідження їх особливостей і

пошуку ефективних способів запобігання. Також важливим вважаємо виокремлення основних чинників, що призводять до підвищення ризику появи шахрайства на підприємстві, зокрема зважаючи на групи суб'єктів із залученням яких відбулись шахрайські дії.

Основний матеріал. З практики Європейського суду аудиторів (вищий орган державного фінансового контролю в ЄС) усі виявленні порушення у ході перевірки фінансової звітності поділяються на такі: порушення, які мають ознаки умислу (їх безпосередньо відносять до шахрайства) та інші порушення (ненавмисні несвідомі помилки) [7, с. 46]. На нашу думку, сьогодні відсутній єдиний оптимальний підхід у встановленні навмисності або ненавмисності дій, що призвели до викривлень у звітності. Ми вважаємо, що розрізнення помилки від шахрайства є важливим завданням під час аудиту, адже якщо є факти чи обставини, які можуть свідчити про наявність шахрайства, то аудиторів потрібно детальніше продумати методи та процедури аудиторської перевірки, тому що він несе відповідальність зокрема й за правильність вибраних та здійснених аудиторських процедур.

Згідно МСА 240, шахрайство – це навмисна дія однієї особи або кількох осіб, які належать до управлінського персоналу, тих, кого наділено найвищими повноваженнями, працівників або третіх сторін із застосуванням омани для отримання неправомірної або незаконної вигоди. Серед осіб, що належать до управлін-

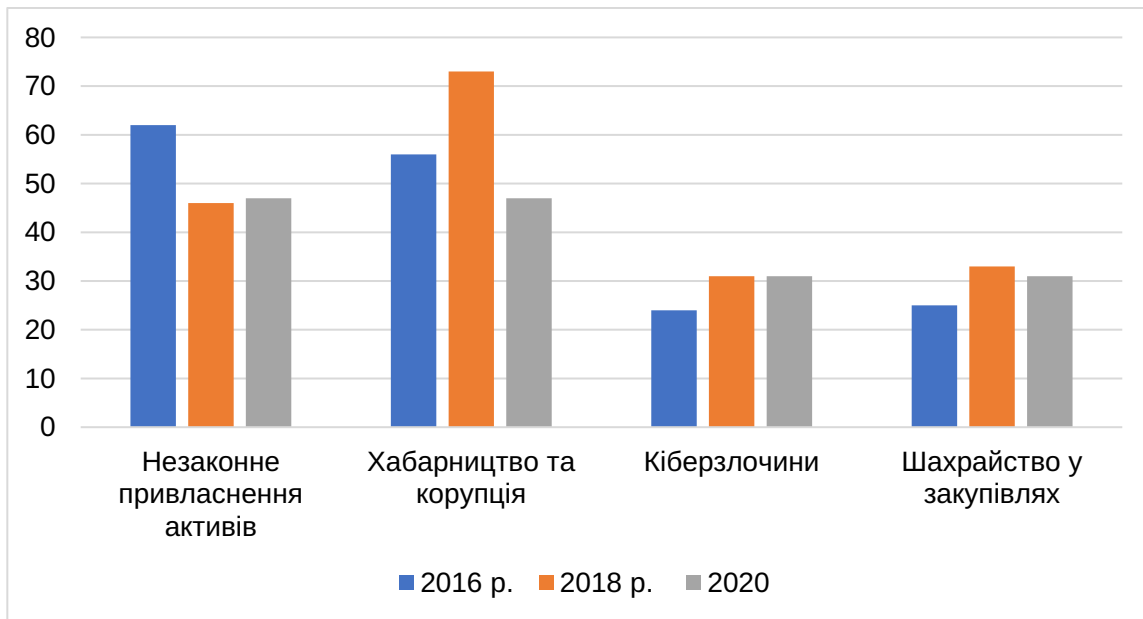

Рис. 3. Статистика зміни співвідношення основних різновидів шахрайства на підприємствах України у 2016, 2018 та 2020 рр.

Джерело: сформовано авторами на основі джерела [6]

ського персоналу чи тих, які наділені найвищими повноваженнями (S_1) варто виокремити: власників (учасників чи акціонерів) підприємства, керівників вищої (директор тощо), середньої (керівники структурних підрозділів) та нижчої ланки управління. Серед працівників, які не відносяться до управлінського персоналу (S_2), але часто беруть участь у шахрайських діях є: працівники відділу постачання, збуту, складських і виробничих підрозділів, бухгалтерії тощо. У числі третіх сторін (S_3), залучених до шахрайських схем, часто є: постачальники і підрядники, покупці та замовники, посередники тощо.

У вітчизняному законодавстві, зокрема в Кримінальному кодексі України, шахрайство це зокрема заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою [8]. Отже, як бачимо визначення терміну «шахрайство» схоже в міжнародному і вітчизняному законодавствах, адже мотивом його вчинення є отримання незаконної або неправомірної вигоди, а незмінним інструментом для цього є застосування омани в тій чи іншій формі. Проте, на нашу думку, вищезазначені визначення шахрайства не є повними, оскільки у них не враховується, що причиною вчинення шахрайських дій може бути примус. У Кримінальному кодексі України розмежовано статті щодо відповідальності за ухилення від сплати податків та за вчинення шахрайства. Ми вважаємо,

що уникнення оподаткування слід відносити до шахрайських дій, оскільки його метою теж є отриманням незаконної вигоди внаслідок неправомірних дій та обману. Помилка – це ненавмисне викривлення у фінансовій звітності, включаючи пропуск суми, неповне розкриття інформації тощо. Відповідальність за виявлення викривлення і визначення того, що відповідне викривлення є шахрайством або помилкою несе аудитор. Відповідальність за вчинення шахрайства або помилок покладається на винних осіб і на керівництво підприємства.

Отже, залежно від груп суб'єктів, залучених до вчинення шахрайських дій можна, виділити сім їх основних типів (рис. 4).

Умовні позначення на рис. 4: F1 – шахрайські дії, що вчинені управлінським персоналом та тими, кого наділено найвищими повноваженнями (S_1); F2 – шахрайські дії, що вчинені іншими працівниками підприємства (S_2); F3 – шахрайські дії, що вчинені третіми сторонами, зокрема контрагентами (S_3); F4 – шахрайські дії, що вчинені внаслідок змови суб'єктів з груп S_1 та S_3 ; F5 – шахрайські дії, що вчинені внаслідок змови суб'єктів з груп S_1 та S_2 ; F6 – шахрайські дії, що вчинені внаслідок змови суб'єктів з груп S_2 та S_3 ; F7 – шахрайські дії, здійснені внаслідок змови суб'єктів з груп S_1 , S_2 та S_3 . Зовнішнє коло схематично відображає вплив інституційних особливостей підприємства, контрагентів та макро-

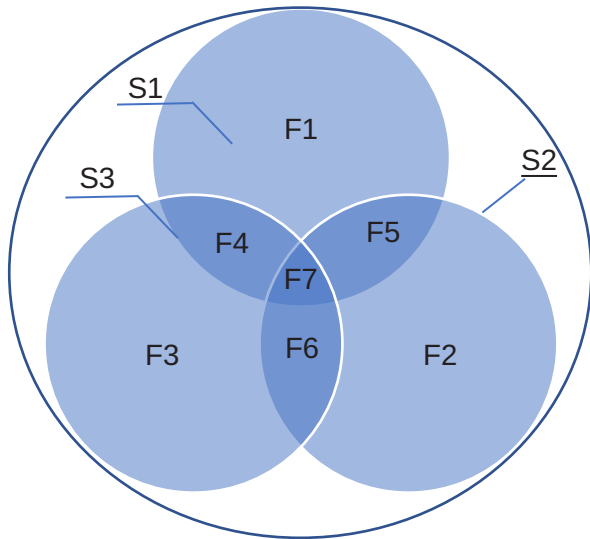

Рис. 4. Типи вчинення різними групами суб'єктів шахрайських дій

Джерело: сформовано авторами

середовища на зміну ризику виникнення шахрайства.

Відповідно до Міжнародного стандарту аудиту 240 «Відповідальність аудитора, що стосується шахрайства, при аудиті фінансової звітності», «чинник, який відрізняє шахрайство від помилки, полягає в навмисності або ненавмисності основної дії, яка призводить до викривлення фінансової звітності» [9]. Основними причинами викривлень у фінансовій звітності є свідомі й несвідомі дії зокрема персоналу підприємства. Таким чином, з точки зору права, відмінності між помилкою та шахрайством полягають у наявності умислу.

При розрізненні шахрайства від помилки, під час аудиту фінансової звітності підприємства, варто використовувати виділені нами основні критерії (табл. 1).

Зазначимо, що шахрайські схеми на підприємствах зазнають постійного модифікування внаслідок зміни способів боротьби з ними та зміни законодавства. Тому для зручності аналізу необхідно згрупувати основні схеми шахрайських дій за певними ознаками. Здебільшого для систематизації видів та типів шахрайств за основу брали інструменти за

допомогою яких вони реалізуються. Однак ми рекомендуємо класифікувати фінансово-економічні шахрайства на підприємстві за ширшим переліком ознак, наведених нами в табл. 2.

Отже, за вищенаведеними ознаками можна прокласифікувати фінансово-економічні шахрайства на підприємстві залежно від об'єкта та суб'єкта шахрайських дій, характеру розрахунків, способу вчинення шахрайських дій та інструментів здійснення шахрайств, а також сформулювати, для зручності подальшого дослідження, код кожного шахрайства (рис. 5), де a, b, c, d, e – порядковий номер різновиду шахрайства в межах відповідної класифікаційної ознаки (табл. 2).

Існують певні зовнішні і внутрішні чинники та передумови, що впливають на збільшення ризику виникнення фінансово-економічного шахрайства на підприємстві, які мають бути враховані аудитором під час проведення аудиторської перевірки.

До внутрішніх чинників пропонуємо відносити: рівень ефективності системи внутрішнього контролю на підприємстві, рівень уваги до деталей операційної діяльності з боку вищого керівництва; рівень трудової дисципліни; рівень контролю якості процесів, ресурсів, продукції, робіт, послуг, результатів на підприємстві; рівень оптимальності розподілу функцій управління і повноважень; організаційно-правову форму підприємства та його розмір, оптимальність його організаційної структури; рівень плінності кадрів та рівень їх кваліфікації тощо. Суттєві ризики загрози виникнення фінансово-економічного шахрайства на підприємстві пов'язані також з наявністю у нього значних незвичайних операцій, адже операції, що є притаманними для діяльності підприємства та підлягають систематичній обробці, «менш імовірно приведуть до виникнення суттєвих ризиків» [11]. До таких операцій варто віднести наявність незвичайних угод, платежів за певні послуги чи роботи в сумі, що не відповідають кількості та якості таких послуг (робіт), а також можливостям їх надання (здійснення). Також важливим чинником є час здійснення (проведення) непридатних для діяльності підприємства опера-

Код шахрайства в межах класифікаційної ознаки	1.a	2.b	3.c	4.d	5.e
	Примітки	Примітки	Примітки	Примітки	Примітки

Рис. 5. Код різновидів фінансово-економічного шахрайства

Джерело: сформовано авторами

Таблиця 1

Основні критерії розрізнення шахрайства від помилки

Критерії	Суть критеріїв
Суттєвість виявлених викривлень	Відповідно до МСА 320 «Суттєвість при плануванні та проведенні аудиту» викривлення вважаються суттєвими «якщо обґрунтовано очікується, що вони, окремо або в сукупності, можуть вплинути на економічні рішення користувачів, які приймаються на основі фінансової звітності» [10]. Як правило порушення без ознак умислу не є суттєвими, і саме тому важливо визначити, який вплив матиме порушення на рішення, що приймаються користувачами фінансової звітності.
Систематичність викривлень	Систематичні виявлені викривлення в обліку та фінансовій звітності з більшою ймовірністю можуть свідчити про наявність шахрайства на підприємстві.
Характер (специфіка) виявлених викривлень	Якщо причиною викривлень фінансової звітності є допущення технічної або арифметичної помилки в записях облікових даних або випадковий пропуск деяких даних з певних документів, або відображення операцій без часткового розкриття їхнього змісту, то здебільшого такі викривлення будуть вважатись помилками. Також важливо врахувати яких статей фінансової звітності стосуються виявлені викривлення. До прикладу, випадки шахрайства частіше стосуються ліквідних активів. Важливо звернути увагу на комплексність викривлень, яка часто є ознакою наявності шахрайських дій.
Наявність мотиву чи тиску адекватного як рівню управління на якому було допущено появу викривлення, так і групі суб'єктів причетних до появи викривлення	Викривлення, спричинені діями чи бездіяльністю на вищих управлінських рівнях з більшою ймовірністю можуть свідчити, що причиною цих відхилень є шахрайські дії з метою отримання незаконних вигод.
Ставлення управлінського персоналу, інших працівників підприємства чи третіх осіб до викривлень	Необхідно визначити як управлінський персонал реагує на проведення аудиторської перевірки, на ризики значних викривлень унаслідок шахрайства, на виявлені аудитором викривлення, що містить фінансова звітність, а також чи надає персонал підприємства необхідні аудитору документи, відповіді на запитання під час аудиторської перевірки. Якщо, до прикладу, управлінський персонал до виявлення аудитором фактів незаконних дій, знав і не повідомив про них, то виникають сумніви щодо довіри до адміністрації підприємства і збільшується ризик того, що причиною виникнення викривлень є шахрайські дії керівництва підприємства.
Наявність обставин або чинників, які збільшують ризик вчинення шахрайських дій на підприємстві	Якщо на підприємстві наявні обставини та підходи, які сприяють розкраданню активів, проведенню сумнівних господарських операцій з ненадійними контрагентами тощо, то велика ймовірність, що це навмисно створені умови для здійснення шахрайських дій.

Джерело: сформовано авторами

цій: чим ближче до кінця звітної періоду, тим більшим є ризик наявності шахрайських дій у таких операціях.

До зовнішніх чинників можна віднести: економічний стан у країні загалом та ситуацію в галузі у якій веде діяльність підприємство; недосконалість діючої нормативно-правової

бази, що регулює діяльність підприємства в певній сфері; періодичність і рівень якості незалежних аудиторських перевірок та перевірок з боку контролюючих органів тощо. Також значний вплив на появу шахрайських дій мають різні форс-мажорні обставини: стихійні лиха, пандемії, війни тощо.

Таблиця 2

**Рекомендована класифікація видів фінансово-економічного шахрайства,
які пов'язані з підприємствами**

Ознаки класифікації	Види шахрайства
1. Залежно від суб'єкта шахрайських дій:	<ol style="list-style-type: none"> 1. Шахрайство з боку вищого керівництва підприємства і тих, кого наділено найвищими повноваженнями; 2. Шахрайство з боку менеджерів середньої ланки управління підприємства; 3. Шахрайство з боку менеджерів нижчої ланки управління підприємства; 4. Шахрайство з боку працівників не управлінського персоналу підприємства; 5. Шахрайство з боку інвесторів; 6. Шахрайство з боку постачальників та підрядників; 7. Шахрайство з боку замовників або покупців; 8. Шахрайство з боку фінансових установ; 9. Шахрайство з боку органів влади і місцевого самоврядування; 10. Шахрайство з боку окремих засновників (учасників, акціонерів); 11. Шахрайство з боку інших суб'єктів; 12. Шахрайство в змові декількох вищезазначених суб'єктів шахрайських дій.
2. Залежно від об'єкта шахрайських дій:	<ol style="list-style-type: none"> 1. Шахрайство з ресурсами підприємств приватного сектора (вітчизняних та іноземних підприємств приватного сектора та інших суб'єктів підприємницької діяльності); 2. Шахрайство з ресурсами фізичних осіб; 3. Шахрайство з ресурсами держави (по відношенню до доходів і видатків державного бюджету, ресурсів державних цільових фондів та державних підприємств); 4. Шахрайство з ресурсами місцевих органів влади, органів місцевого самоврядування, комунальних підприємств та служб; 5. Шахрайство з ресурсами інших суб'єктів; 6. Шахрайство з ресурсами декількох вищезазначених суб'єктів.
3. Залежно від характеру розрахунків з якими пов'язане шахрайство:	<ol style="list-style-type: none"> 1. Шахрайство, пов'язане з розрахунками у готівковій формі; 2. Шахрайство, пов'язане з розрахунками з використанням поточних рахунків у банку; 3. Шахрайство, пов'язане із товарообмінними розрахунками; 4. Шахрайство, пов'язане із розрахунками з використанням векселів, розрахункових чеків тощо; 5. Шахрайство, пов'язане з іншими видами розрахунків; 6. Шахрайство, пов'язане із декількома різними формами (видами) розрахунків.
4. За способами вчинення шахрайських дій:	<ol style="list-style-type: none"> 1. Шахрайство здійснене з допомогою обману, навмисного надання неправдивої інформації; 2. Шахрайство здійснене з допомогою зловживання довірою та завдяки необізнаності відповідних осіб; 3. Шахрайство здійснене з допомогою зловживання службовим становищем, застосування суттєвого впливу чи примусу, використовуючи матеріальну чи психологічну залежність або потребу відповідних осіб; 4. Шахрайство здійснене з допомогою невербального впливу (введення в оману зокрема фешенебельним декором офісів, величиною складів, імітацією заможності керівництва чи масштабності бізнесу тощо) [7]; 5. Шахрайство здійснене з допомогою інших способів; 6. Шахрайство здійснене з допомогою декількох способів вчинення шахрайських дій.
5. За інструментами здійснення шахрайства:	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ухилення від сплати податків; 2. Нецільове використання бюджетних коштів; 3. Незаконне привласнення активів; 4. Корупція (хабарництво); 5. Цінові маніпуляції, зокрема під час тендерних закупівель; 6. Фальсифікація фінансової звітності та іншої документації; 7. Порушення прав інтелектуальної власності; 8. Незаконне отримання і використання інсайдерської інформації; 9. Недобросовісна конкуренція; 10. Махінації з чеками та рахунками (зокрема підроблені грошові перекази або чеки); 11. Шахрайство із зарплатнею (зокрема заробітні плати у «конвертах»); 12. Інші різновиди шахрайств, виходячи з інструментів їх здійснення; 13. Поєднання двох чи більше інструментів здійснення шахрайства.

Джерело: сформовано авторами

Причиною неможливості отримання достатньої кількості прийнятних аудиторських доказів може бути небажання управлінського персоналу ефективно співпрацювати під час проведення аудиторської перевірки або відсутність необхідних документів, що спричи-

няє викривлення в облікових записах по низці господарських операцій підприємства.

Т. Каменська вважає що викривлення, які виникають у результаті шахрайства під час складання фінансової звітності стають можливим завдяки нехтуванню управлінським

Таблиця 3

Чинники та причини виникнення ризиків фінансово-економічного шахрайства

Чинники виникнення Види викривлень	Мотиви або тиск щодо здійснення шахрайства	Можливості для скоєння шахрайства
1	2	3
Викривлення, що виникають під час складання фінансової звітності	<p>1. Несприятливі загальноекономічні, галузеві чи виробничі умови:</p> <ul style="list-style-type: none"> - високий рівень конкуренції; - значний спад споживчого попиту та збільшення загрози банкрутства; - операційні збитки, що можуть привести до банкрутства; - нові облікові, законодавчі або регуляторні вимоги. <p>2. На управлінський персонал здійснюється надмірний тиск щодо виконання вимог або очікувань власників або третіх сторін щодо:</p> <ul style="list-style-type: none"> - зростання рівня прибутковості підприємства або зміни відповідних тенденцій; - необхідності отримання додаткового фінансування за рахунок позикових коштів або власного капіталу; - необхідності вчасного погашення заборгованості тощо. <p>3. Зменшення фінансових результатів діяльності підприємства створюють загрозу для особистого фінансового добробуту управлінського персоналу тому що:</p> <ul style="list-style-type: none"> - управлінський персонал має значні фінансові інтереси на підприємстві; - значна частина винагороди управлінського персоналу залежить від фінансових, операційних та інших результатів діяльності підприємства. <p>4. На управлінський персонал здійснюється надмірний тиск щодо виконання фінансових планових показників, встановлених вищим керівництвом чи власниками підприємства.</p>	<p>1. Характер галузі або виду діяльності, бізнес-моделі підприємства:</p> <ul style="list-style-type: none"> - операції на суттєві суми з пов'язаними сторонами; - використання в діяльності занадто великої кількості ділових посередників; - наявність банківських рахунків в офшорних зонах або проведення операцій з дочірніми підприємствами, що знаходяться в офшорних зонах; - операції на суттєві суми, що ведуться з юрисдикціями з слабким корпоративним законодавством; - підприємство входить до структур з недосконалою конкуренцією (монополія, монополістична конкуренція або олігополія); - значні суми по нетипових або надміру складних операціях. <p>2. Неефективність контролю з боку управлінського персоналу внаслідок:</p> <ul style="list-style-type: none"> - домінування в управлінському персоналі однієї особи або невеликої групи осіб; - неефективного нагляду тих, кого наділено найвищими повноваженнями за системою внутрішнього контролю на підприємстві. <p>3. Складність організаційної структури:</p> <ul style="list-style-type: none"> - складність встановлення кінцевих бенефіціарів підприємства; - висока плинність кадрів на підприємстві; - занадто складна або нелогічна організаційна структура, що часто змінюється. <p>4. Неефективність системи внутрішнього контролю внаслідок:</p> <ul style="list-style-type: none"> - невідповідного моніторингу заходів контролю; - недостатньої кваліфікації відповідних працівників відділу внутрішнього аудиту або інших працівників на яких покладено функцію контролю на підприємстві; - неефективних облікових інформаційних систем.

Продовження Таблиці 3

1	2	3
Виникнення в результаті незаконного привласнення та використання активів	<p>1. Особисті великі фінансові зобов'язання управлінського персоналу або працівників, які мають доступ до грошових коштів або інших ліквідних активів, що може підштовхнути до незаконного привласнення (розкрадання) таких активів.</p> <p>2. Погані стосунки між керівником підприємства та працівниками, які мають доступ до грошових коштів або інших ліквідних активів, досяжних для розкрадання:</p> <ul style="list-style-type: none"> - непідтверджені очікування працівників щодо винагороди за працю; - конфліктне звільнення працівників; - зміни у програмах мотивування або винагород працівників, що не відповідають їх очікуванням. 	<p>1. Можливості незаконного привласнення активів збільшуються у випадку наявності:</p> <ul style="list-style-type: none"> - суттєво великих сум грошових коштів у касі, що вчасно не зараховуються на банківські рахунки підприємства; - статей запасів, що мають невеликий розмір відносно інших запасів, але високу вартість або великий попит на них; - вільно конвертованих цінних паперів; - низьковартісних основних засобів, що є високоліквідними. <p>2. Можливості незаконного привласнення активів збільшуються у випадку ненадійності системи бухгалтерського обліку та недостатнього внутрішнього контролю за обліком активів:</p> <ul style="list-style-type: none"> - недостатньо якісно організований та регламентований облік активів; - недоліки системи санкціонування операцій з ТМЦ, спрямованої на забезпечення перевірки законності здійснення відповідних господарських операцій; - відсутність відповідного та своєчасного документування операцій, або документування операцій неналежним чином; - відсутність обов'язкових відпусток для працівників, які виконують основні функції внутрішнього контролю; - неналежний розподіл обов'язків щодо операцій з матеріальними активами підприємства; - недостатні незалежні перевірки, що стосуються обліку активів на підприємстві.

Джерело: сформовано авторами на основі джерела [12]

контролем, і можуть бути у таких формах: маскування чи неповне розкриття фактів, що можуть вплинути на показники фінансової звітності; внесення фіктивних даних в журнал реєстрації господарських операцій для маніпуляції показниками фінансової звітності; викривлення фінансово-господарських операцій, пов'язаних між собою, з метою неправдивого висвітлення фінансового стану або діяльності суб'єкта господарювання; підміна записів або термінів, що стосуються нетипових операцій або операцій, які відбуваються в кінці звітного періоду. Незаконне привласнення або використання активів проявляється зокрема у нецільовому їх використанні або здійсненні платежів за неіснуючі товари чи послуги, що у свою чергу

відображається недостовірними обліковими записами і документами [7]. Чинники та причини виникнення ризиків фінансово-економічного шахрайства, в розрізі видів викривлень до яких воно призводить, відображено у табл. 3 [12].

У дослідженні Асоціації сертифікованих фахівців з розслідування шахрайства (ACFE) «Report to the Nations» за 2020 р., ми бачимо, що рівень повноважень «злочинця» в організації корелює з можливістю вчинення ним шахрайства на підприємстві: 41% фінансово-економічних шахрайств були вчинені саме працівниками підприємства, 36% – управлінським персоналом, 20% – власниками підприємства та 3% – сторонніми особами [1]. Виходячи з цього, ми вважаємо доцільним

розглянути чинники та мотиви, які спонукають працівників підприємства чинити неправомірні дії задля власної вигоди. Для розуміння причин, які підштовхують різних суб'єктів до шахрайських дій варто скористатися удосконаленою нами візуалізацією так званого «трикутника шахрайства» (рис. 6).

Рівень значимості елементів можна оцінити за шкалою від 1 до 100% (тобто від 0,01 до 1). Відповідно, чим більший рівень елементів, тим більша ймовірність, що на підприємстві наявні шахрайські дії. Якщо ж один з елементів на низькому рівні (до прикладу сприятливі можливості для шахрайських дій), то це може свідчити про меншу ймовірність наявності шахрайства на підприємстві. Мотивом до шахрайства можуть зокрема бути незадоволені фінансові потреби відповідних осіб та причини, пов'язані з роботою (низька заробітня плата, низький соціально-психологічний клімат в колективі, недооцінення якості та важливості роботи працівника, непідтверджені очікування працівників). До сприятливих можливостей для вчинення шахрайства варто віднести неефективний внутрішній та зовнішній фінансово-економічний контроль або його відсутність, низьку трудову дисципліну та інше. Виправданням шахрайських дій зазвичай слугують наступні фрази: «я заслуговую більшого, компанія мені заборгувала», «я вирішу свої поточні проблеми та все поверну» або ж «податки зависокі для чесного ведення бізнесу», «всі підприємства різними способами мінімізують величину податків до сплати» тощо.

Висновки. Отже, нами в статті запропоновано критерії розрізнення шахрайства від помилки, що дасть змогу аудиторі встановити характер викривлення, допоможе у виборі додаткових аудиторських процедур та

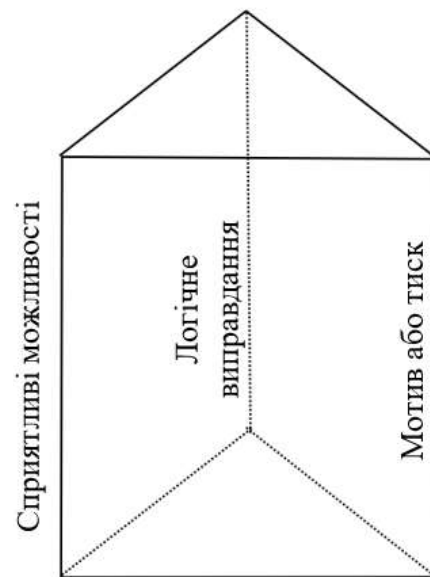

Рис. 6. Удосконалена візуалізація елементів шахрайства

Джерело: сформовано авторами на основі джерела [13]

допоможе сформувати правильну аудиторську думку. Нами було також запропоновано практично-орієнтовану класифікацію видів фінансово-економічного шахрайства на підприємстві залежно від об'єкта та суб'єкта шахрайських дій, характеру розрахунків, способу вчинення шахрайських дій та інструментів здійснення шахрайства. Ця класифікація допоможе аудиторам точніше визначити рівень ризику наявності конкретного різновиду фінансово-економічного шахрайства на підприємстві. Крім того, в статті досліджено які чинники внутрішнього і зовнішнього середовища підприємства впливають на підвищення ризику виникнення фінансово-економічного шахрайства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Association of Certified Fraud Examiners. Report to the Nations: 2020 Global Study on Occupational Fraud and Abuse. 2020. URL: <https://acfepublic.s3-us-west-2.amazonaws.com/2020-Report-to-the-Nations.pdf> (дата звернення: 10.09.2022).
2. Association of Certified Fraud Examiners. «Report to the Nations». 2018. 80 с. URL: <https://s3-us-west-2.amazonaws.com/acfepublic/2018-report-to-the-nations.pdf> (дата звернення: 13.09.2022).
3. Association of Certified Fraud Examiners. «Report to the Nations». 2016. 92 с. URL: <https://www.acfe.com/-/media/files/acfe/pdfs/2016-report-to-the-nations.ashx> (дата звернення: 10.09.2022).
4. Association of Certified Fraud Examiners. Report to the Nations: 2022 Global Study on Occupational Fraud and Abuse. 2022. URL: <https://legacy.acfe.com/report-to-the-nations/2022/> (дата звернення: 03.10.2022).
5. Шевцов, В. М. Корпоративне шахрайство в українських компаніях. *Довідник економіста*. 2019. Вип. 6. С. 64-68. URL: <https://sk.ua/wp-content/uploads/2019/06/%D0%A8%D0%B5%D0%B2%D1%86%D0%BE%D0%B2.pdf> (дата звернення: 13.10.2022).
6. PwC. Global Economic Crime and Fraud Survey 2020. URL: <https://www.pwc.com/ua/uk/survey/2020/gecs-ua-2020-ukr.pdf> (дата звернення: 11.10.2022).

7. Хамига Ю. Я. Фінансове шахрайство: критерії ідентифікації та напрями мінімізації. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа та страхування», 2020. 308 с.

8. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001, стаття 190. Закон України № 2341-III від 05.04.2001 р. "Про кримінальний кодекс України". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 15.10.2022).

9. Міжнародний стандарт аудиту 240 «Відповідальність аудитора, що стосується шахрайства, при аудиті фінансової звітності». URL: https://www.apu.net.ua/attachments/article/1151/2017_часьть1.pdf (дата звернення: 11.10.2022).

10. Міжнародний стандарт аудиту 320 «Суттєвість в плануванні та проведенні аудиту». URL: https://www.apu.net.ua/attachments/article/1151/2017_часьть1.pdf (дата звернення: 13.12.2022).

11. Міжнародний стандарт аудиту 315 «Ідентифікація та оцінювання ризику суттєвого викривлення через розуміння суб'єкта господарювання і його середовища». URL: https://www.apu.net.ua/attachments/article/1151/2017_часьть1.pdf (дата звернення: 13.12.2022).

12. Каменська Т. Шахрайства при аудиторській перевірці. Т. Каменська. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2015. № 6. С. 2–7.

13. Климко Т. Ю., Мельник О. О. Корпоративне шахрайство: реалії сучасності. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка*. 2015. Вип. 2. С. 185-190. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuuc_2015_2_33 (дата звернення: 22.01.2023).

REFERENCES:

1. Association of Certified Fraud Examiners. Report to the Nations: 2020 Global Study on Occupational Fraud and Abuse. 2020. Retrieved from <https://acfe-public.s3-us-west-2.amazonaws.com/2020-Report-to-the-Nations.pdf>.

2. Association of Certified Fraud Examiners. «Report to the Nations». 2018. 80 p. Retrieved from <https://s3-us-west-2.amazonaws.com/acfe-public/2018-report-to-the-nations.pdf>.

3. Association of Certified Fraud Examiners. «Report to the Nations». 2016. 92 p. Retrieved from <https://www.acfe.com/-/media/files/acfe/pdfs/2016-report-to-the-nations.ashx>.

4. Association of Certified Fraud Examiners. Report to the Nations: 2022 Global Study on Occupational Fraud and Abuse. 2022. Retrieved from <https://legacy.acfe.com/report-to-the-nations/2022>.

5. Shevtsov, V. M. (2019). Korporatyvne shakhraistvo v ukrainskykh kompaniiakh. Dovidnyk ekonomista – Economist's Guide (6nd ed., pp. 64–68). [Corporate fraud in Ukrainian companies] Retrieved from <https://sk.ua/wp-content/uploads/2019/06/%D0%A8%D0%B5%D0%B2%D1%86%D0%BE%D0%B2.pdf> [in Ukrainian].

6. PwC. Global Economic Crime and Fraud Survey 2020. [PwC. Global Economic Crime and Fraud Survey 2020]. Retrieved from <https://www.pwc.com/ua/uk/survey/2020/gecs-ua-2020-ukr.pdf> [in Ukrainian].

7. Khamyha Yu. Ya. (2020). Finansove shakhraistvo: kryterii identyfikatsii ta napriamy minimizatsii. [Financial fraud: identification criteria and directions for minimization]. Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia doktora filosofii za spetsialnistiu 072 «Finansy, bankivska sprava ta strakhuvannia» (308 p).

8. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05.04.2001, stattia 190. Zakon Ukrainy № 2341-III vid 05.04.2001 r. «Pro kryminalnyi kodeks Ukrainy». [About the Criminal Code of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].

9. Mizhnarodnyi standart audytu 240 «Vidpovidalnist audytora, shcho stosuetsia shakhraistva, pry audyti finansovoi zvitnosti». [Auditor's responsibility for fraud in the audit of financial statements]. Retrieved from https://www.apu.net.ua/attachments/article/1151/2017_chast1.pdf [in Ukrainian].

10. Mizhnarodnyi standart audytu 320 «Suttievist v planuvanni ta provedenni audytu» [Materiality in planning and conducting the audit]. Retrieved from https://www.apu.net.ua/attachments/article/1151/2017_chast1.pdf [in Ukrainian].

11. Mizhnarodnyi standart audytu 315 «Identyfikatsiia ta otsiniuvannia ryzyku suttievoho vykryvlennia cherez rozuminnia subiekta hospodariuvannia i yoho seredovyschcha». [Identification and assessment of the risk of material misstatement through understanding the entity and its environment]. Retrieved from https://www.apu.net.ua/attachments/article/1151/2017_chast1.pdf [in Ukrainian].

12. Kamenska T. (2015). Shakhraistva pry audytorskii perevirtsi. [Audit fraud]. *Bukhhalterskyi oblik i audyt* (6nd ed., pp. 2–7) [in Ukrainian].

13. Klymko T. Yu., Melnyk O. O. (2015). Korporatyvne shakhraistvo: realii suchasnosti. [Corporate fraud: modern realities]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod University Serii: Ekonomika* (2nd ed., pp. 185–190). Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuuc_2015_2_33 [in Ukrainian].